

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠΙΚΑΘΗΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΡΡΗΣ
ΓΙΑΝΝΕΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΟΥ

ΥΠΟ

I. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

I

*Ο βασικὸς νόμος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

1. Τὸ βασικὸ γεγονὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς.—2. Τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ὡραιότης καὶ γνῶσις.—3. Ἡ ἐνότης τοῦ «ἐγὼ» καὶ ἡ ἐνότης τοῦ «ἀντικείμενου».—4. Ὁ «ἔαυτός» μου καὶ τὸ «πρᾶγμα», τὸ «πρόβλημα».

1. **Τὸ βασικὸ γεγονὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς.** Τὸ βασικὸ γεγονὸς μέσα στὸν κόσμο τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς μου ζωῆς εἶναι ὅτι ὁ ἔαυτός μου, ἡ συνείδησίς μου, ἔχει ἀπέναντί του «κάτι», ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἔνα «ἀντικείμενο». δὲν θὰ μποροῦσα νὰ εἰπῶ «ἐγὼ» ἀν δὲν εἴχα νὰ κάμω μὲ ἔνα πρόβλημα. Τὸ παιδὶ ἀρχίζει νὰ λέῃ «ἐγὼ» ἀμα καταλαβαίνῃ πῶς ἔχει κάτι στὰ χέρια του, ἢ πῶς δὲν ἔχει κάτι ποὺ ποθεῖ. Τὸν ἔαυτό μου τὸν καταλαβαίνω μόνον ἔφ' ὅσον ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἔνα ζήτημα, μόνον στὸν ἀγῶνα μὲ τὸ «ἀντικείμενο», καὶ γι' αὐτὸ δόσο ἐντονώτερη εἶναι ἡ πάλη μὲ τὸ «πρόβλημα» τόσο ἀκεραιότερη εἶναι καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἔαυτοῦ μου, τόσο πληρέστερα αἰσθάνομαι τὸν ἔαυτό μου. Τὸν ἔαυτό μου τὸν γνωρίζω καὶ τὸν βρίσκω σιγὰ-σιγὰ μέσα στὴν ἔκφρασι τῆς πάλης του γιὰ νὰ κυριέψῃ, νὰ δαμάσῃ τὸ «πρόβλημά» του, νὰ κάμῃ τὸ «ἀντικείμενο» δικό του. "Οπως ὁ γλύπτης δουλεύοντας τὸ ἀμορφο μάρμαρο, ἀρχίζει σιγὰ-σιγὰ νὰ διακρίνῃ ἐπάνω στὴν ὕλη τὸ δραμά του, τὴν μορφή, ποὺ ἀφηρημένα ἔχει μέσα στὸ νοῦ του καὶ ἀκαθόριστα ἔχει μέσα στὴν ψυχή του, ἔτσι καὶ ὁ ἔαυτός μου, καὶ ὁ ἔαυτός σου ἀρχίζουν νὰ ἀποκτοῦν γνῶσι, συνείδησι, μόνον στὴν συζυγία ποὺ ἔχουν μὲ τὸ «πρόβλημα». Τὸ «πρόβλημα» δύμας αὐτὸ δὲν φαίνεται πρὸν τὸ φωτίσει ὁ ἔαυτός μου καὶ ὁ ἔαυτός σου, δὲν ὑπάρχει πρὸν ὑπάρξης ἐσύ, ἢ ὑπάρχει ὡς χάος, ὡς ἀμορφη καὶ ἀδιόρατη μάζα προ-

βάλλει τὴν στιγμὴν ποὺ προβάλλεις καὶ σὺ ὡς ἔρωτημα.¹⁾ Γι' αὐτὸν ὅποι τελειότερη εἶναι ἡ δική σου ἡ ὑπαρξίας, ὅσο ἐντονώτερα ζῆς, τόσο φανερώτερα, τόσο ζωηρότερα ζῆς καὶ τὸ «πρόβλημα», τὸ «ἀντικείμενο». Ὁσο τελειότερο εἶναι τὸ δραματοῦ γλύπτη, τόσο ζωηρότερη θὰ εἶναι καὶ ἡ μορφὴ ποὺ θὰ πάρῃ τὸ μάρμαρο ποὺ δουλεύει.

“Ωστε ἐνῷ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ὁ ἑαυτός μου δὲν ζῇ, δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν σχέσιν του (θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ) μὲ τὸ «πρόβλημα», τὸ «ἀντικείμενο» ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ «πρόβλημα» δὲν φαίνεται, δὲν ἔχει ὑπόστασι χωρὶς τὸν ἑαυτό μου. Στὴν συζυγία φανερώνεται καὶ ὁ ἑαυτός μου καὶ τὸ ἀντικείμενό τον. Μὰ καὶ ἡ συζυγία, ἐν καὶ εἶναι τὸ βασικὸν γεγονός τῆς πνευματικῆς μου ζωῆς, καὶ τῆς ὑπάρξεως μου γενικά, δὲν ὑπάρχει ἀμφ' ἑαυτῆς, ἀποκτᾶται, εἶναι ἀποτέλεσμα ἀδιάκοπης πάλης, καὶ γι' αὐτὸν ἔχει κάθε στιγμὴ καὶ στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος διαφορετικὸν βαθμὸν ἐντάσεως ἀνάλογο πρὸς τὸ ἐκάστοτε βάθος τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς. Οὕτε πάλι εἶναι ἡ συζυγία αὐτὴ τυχαία, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ νόμους, καὶ μάλιστα νόμους οὐσιαστικοὺς ποὺ διέπουν τὴν ὑπαρξίαν μου καὶ τὴν ὑπαρξίαν σου κατὰ τὴν πνευματική της ζωῆς. Ἐτσι ἔχω γνῶσι γία «κάτι» ὅταν ὁ ἑαυτός μου καὶ οἱ λογικοί του νόμοι (ὁ νοῦς μου) μποροῦν νὰ δεχθοῦν τὸ κάτι αὐτὸν χωρὶς ἀντίφασι. Ὅταν δηλαδὴ τὸ κάτι παύσει νὰ κάνῃ ἀντίστασι στὸν ἑαυτό μου καὶ στοὺς λογικούς του νόμους καὶ ὑπακούσῃ σ' αὐτούς. Τότε μονάχα μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια. Τὴν ἀλήθεια λοιπὸν δὲν θὰ τὴν βρῶ ποτὲ ἔκειρφωτη κάπου, ἀλλὰ μονάχα στὴν λογικὴ συζυγία τοῦ ἑαυτοῦ μου μὲ τὸ «κάτι». ἀμα ἡ συνείδησίς μου, ὁ ἑαυτός μου ἐνώνεται μὲ τὰ «γύρω» του χωρὶς ἀντίφασι πρὸς τοὺς λογικούς του νόμους — ποὺ δὲν εἶναι ἔκειρφωτοι ἀλλὰ διέπουν τὴν ὑπαρξίαν μου, τὸν ἑαυτό μου οὐσιαστικὰ — καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι «ἀντικείμενικὸν» συμπί-

1) "Ο, τι ὑπάρχει εἶναι κατ' ἀνάγκην αἴσθημα, συναίσθημα, σκέψις, εἶναι γενικὰ μορφὴ τοῦ ἑαυτοῦ μου, εἶναι ψυχικὸν γεγονός. Τὸ «ἀντικείμενον» ἡ θὰ τὸ αἰσθάνομαι ἡ θὰ τὸ συναίσθανομαι ἡ θὰ τὸ σκέπτομαι ἡ θὰ τόχῳ κατὰ ἔνα ἄλλο τρόπο μέσα μου. Καὶ ἀν δεχθῶ πώς ὑπάρχει κάτι ποὺ δὲν εἶναι «ἀντικείμενο» τοῦ ἑαυτοῦ μου, ποὺ δὲν γίνεται οὗτε αἴσθημα οὔτε συναίσθημα οὔτε σκέψις, καὶ αὐτὸν θὰ τὸ χαρακτηρίσω μὲ μορφὴς τοῦ ἑαυτοῦ μου. Καὶ ὅταν θὰ τὸ χαρακτηρίσω ὡς ἀκατάληπτο καὶ ὡς ἀκατανόητο, καὶ τότε θὰ τὸ βάλω σὲ σχέσι μὲ τὸν ἑαυτό μου, σχέσι ἀρνητικὴ καὶ δχι θετική.

πτει μὲ τὴν «ὑποκειμενική» μου γνωστικὴ ἐνέργεια τότε μονάχα ἔχω γνῶσι.

2. Τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ώραιότης καὶ γνῶσις. Τὴν «ἐνωσιν» αὐτὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας μὲ τὰ «γύρω»—ποὺ εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα ἀδιάκοπης συνειδητῆς δουλειᾶς—στὴν τέχνη τὴν λέμε ώραιότητα, στὴν ἐπιστήμη τὴν λέμε γνῶσι. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἰπῇ ὁ Goethe ἐκεῖνο ποὺ λέει· πὼς «ὅποιος βλέπει τὴν ώραιότητα αἰσθάνεται πὼς εἶναι ἐνωμένος καὶ μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ μὲ τὰ γύρω, τὴν φύσι». Καὶ γι' αὐτὸ λέει ὁ Παρμενίδης ἐκεῖνο ποὺ λέει· πὼς τὸ ἕδιο πρᾶγμα εἶναι ὁ νοῦς καὶ τὸ νόημα, ἢ σκέψις καὶ τὸ ἀντικείμενό της, «ταῦτὸν ἐστίν τε νοεῖν τε καὶ εἶναι».

Ἐπάρχει βέβαια διαφορὰ μεγάλη μεταξὺ τοῦ ἑνὸς τρόπου καὶ τοῦ ἄλλου. Μιὰ βαθύτατη ποιοτικὴ διαφορὰ χωρίζει τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, τὴν ώραιότητα ἀπὸ τὴν γνῶσι. Ποῦθε ἔκεινάει ἡ ἐπιστήμη; καὶ ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός της; Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔκεινάει ἀπὸ τὰ κατὰ μέρος πρᾶγματα καὶ ἀπὸ τὶς παραστάσεις ποὺ ἔχομε γιὰ τὰ κατὰ μέρος πρᾶγματα. Ἀλλὰ ἥδη στὶς πρῶτες ἀρχές της, στὰ πρῶτα της βήματα (καὶ πρῶτα βήματα εἶναι οἱ πρῶτες κρίσεις ποὺ κάνει γιὰ τὰ πρᾶγματα) ἀφίνει τὰ καθ' ἔκαστα, ἀφίνει τὴν μορφή, τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα τῶν ὅντων καὶ προχωρεῖ σὲ γενικώτερες ἔννοιες, σὲ γενικώτερους δρισμοὺς καὶ χαρακτηρισμούς. Ἐτσι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ κατ' ἔξοχὴν ἐπιστήμη, ἀφίνει τελείως τὰ κατὰ μέρος πρᾶγματα, καὶ τείνει στὴν δημιουργία γενικῶν νόμων. Ο νοῦς τοῦ ἐπιστήμονος δὲν προσκολλᾶται εἰς ἓνα κατὰ μέρος πρᾶγμα μὲ τὸν σκοπὸ γὰ μείνῃ εἰς αὐτό, ἀλλὰ γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἔννοια ποὺ τὸ περιλαμβάνει καὶ ποὺ ἔξηγεῖ ὅλα τὰ ἀντικείμενα. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ νοῦς τοῦ ἐπιστήμονος μεταβάλλει τὸ κατὰ μέρος πρᾶγμα· ἀπὸ συγκεκριμένο, δρατὸ καὶ ἀπτὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι, μὲ σχῆμα, μορφὴ καὶ χρῶμα, τὸ ἀναλύει σὲ ἀπειρία μορίων ποὺ ἐκφράζονται ποσοτικῶς κατὰ ἓνα μαθηματικὸ τρόπο. Ἀπὸ «πρᾶγμα» ποὺ εἶναι τὸ κάνει «νόημα», σκέψι. Τὸ κάνει διαφορετικὸ ἀπ' ὅτι εἶναι.

Τοῦναντίον ἡ τέχνη μένει στὸ κατ' ἵδιαν, στὸ ἀτομικό, στὸ κατὰ μέρος ἀντικείμενο, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀφίνῃ ἀναλλοίωτο. Ἡ τέχνη τοῦναντίον ἔξιδανικεύει τὸ ἀτομικό. Ἀλλὰ ἐνῷ τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀντικείμενο εἶναι

γενικό, τῆς τέχνης εἶναι πάντοτε ἀτομικό, κάτι δρισμένο, ή πρόσωπο, ή πρᾶγμα, ή κατάστασις. Καὶ ἐνῷ, προκειμένου γιὰ τὴν μελέτη τὴν ἐπιστημονικὴ τῶν πραγμάτων, μπορεῖ ἔνα ἀντικείμενο τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ν' ἀναπληρώσῃ διλόχληρο τὸν φυσικὸ κόσμο ή τούλαχιστον τὸ γένος εἰς τὸ δόποιον ἀνήκει, τούναντίον τὸ καλλιτέχνημα εἶναι ἀνατικατάστατο, ὥπαρχει καθ' ἑαυτὸν καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπληρωθῇ ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπληρωθῇ στὸν κόσμο διαφόρων. Οἱ ἑαυτός μας ἀλλοιῶς εἶναι σχετισμένος γιὰ τὰ «γύρω» του τὴν μιὰ φορὰ καὶ ἀλλοιῶς τὴν ἄλλη μὰ καὶ τὴν μιὰ καὶ τὴν ἄλλη εἶναι δῆλος διαφόρων μας βιθυνισμένος στὸ «ἀντικείμενο», εἶναι ἐνωμένος μὲ τὸ πρόβλημα. Καὶ ὥστε τὸ ώραιὸν ὥπαρχει μόνον ὅταν ἡ συνείδησις τοῦ καλλιτέχνη κυριεύει καὶ ἔξουσιάζει τὸ «ἀντικείμενό» της ἀπόλυτα μὲ τὸν νόμο ποὺ ἔχει μέσα της, ἔτσι καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ὥπαρχει παρὰ μονάχα στὴν γνῶσι ποὺ ἔχει διαφορετικὸς ἀνθρωπος, καὶ ἡ γνῶσις γεννιέται τὴν στιγμὴ ποὺ ἡ συνείδησις ἐνώνεται μὲ τὸ «ἀντικείμενο» καὶ τὸ δαμάζει μὲ τοὺς λογικούς της νόμους. Γι' αὐτὸν δὲν ἔχουν δῆλοι τὴν ἀλήθεια, τὴν γνῶσι, καὶ γι' αὐτὸν ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἔκτασις της εἶναι διαφορετικὴ στὸν καθένα, εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν δύναμι τῆς προσωπικότητος. Όσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἑαυτοῦ σου, τῆς προσωπικότητός σου, τόσο τελειότερη γνῶσι θάχης, τόσο στενώτερα θὰ συνδεθῇς γνωστικῶς μὲ τὸν κόσμο, ὅπως ἀν εἶσαι καλλιτέχνης, τόσο βαθύτερα θὰ σχετισθῇς μὲ τὸν κόσμο, τόσο περισσότερον θὰ καταλάβῃς τὸ ώραιό.

3. *Ἡ ἐνότης τοῦ «ἔγω» καὶ ἡ ἐνότης τοῦ «ἀντικείμενου».* Άλλὰ τόσο στὴν γνῶσιν ὅσο καὶ στὴν τέχνη, τόσο στὴν ἀλήθειαν ὅσο καὶ στὸ ώραιό, δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ μιὰ ἐνωσι τοῦ «ἔγω» μὲ τὰ «γύρω» του, μὲ τὸ πρόβλημά του, ἀλλὰ πρόκειται καὶ γιὰ μιὰ ἐνότητα πούχει τὸ ἔγω, διδιος διαφόρων μου, καὶ τὴν ἐμπνέει καὶ στὰ «γύρω» του, γιατὶ μονάχα μὲ τὴν ἐνότητα αὐτὴν εἴμαστε μέσα στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, μονάχα αὐτὴ δημιουργεῖ πνευματικὴ ζωή, μονάχα στὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ μας βρίσκομε τὴν ώραιότητα.¹ Μπορεῖς νὰ περάσης μὲ τὸν

1) Γενικὰ ἡ «συνείδησις» εἶναι συνθετικὴ ἐνέργεια, δηλαδὴ ἐνέργεια ποὺ δίνει ἐνότητα στὰ πράγματα. Χωρὶς τὴν ἐνότητα αὐτὴ ἡ συνείδησις θὰ ήταν ἔνας καθηρέφτης ἀπλός, θὰ εἶχε μερικές εἰκόνες μέσα της, χωριστὲς τὴν μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Χωρὶς τὴν ἐνότητα αὐτὴ δὲν θὰ ὥπηρχε γιὰ μᾶς διαφόρων κόσμος.

νοῦ σου ἀπὸ χίλια δυὸς ἀντικείμενα καὶ νὰ τὰ ἵδης ὅλα, ἐνα πρὸς ἕνα, μπορεῖς νὰ στρέψῃς τὸ βλέμμα τοῦ νοῦ σου πρὸς τὸν ψυχικό σου κόσμο καὶ νὰ τὸ σταματήσῃς ἐπάνω στὶς ἀπειρες ψυχολογικές σου καταστάσεις, τὴν στιγμὴ ποὺ δὲν θὰ τὰ ἵδης ὅλα ἀπὸ τὴν ἴδια πνευματικὴ ἀρχή, καὶ δὲν θὰ τὰ μօρφώσῃς μὲ τὴν ἴδια τὴν γνωστικὴ μօρφή, δὲν θὰ ὑπάρχουν ὡς «ἀντικείμενο» τοῦ πνεύματός σου, θὰ μείνουν καὶ θὰ εἰναι ἐνα ἀπλὸ ἀθροισμα, χωρὶς ἐνότητα γνωστική, χωρὶς λογικὸ σύνδεσμο. Μπορεῖς νὰ κομματιάσῃς ὃσο θέλεις καὶ φύσι καὶ καλλιτέχνημα, μπορεῖς νὰ τὸ ἀναλύσῃς ὃσο διεξοδικὰ θέλεις, ἀλήθεια καὶ ὁραιότητα θὰ βρῆς μονάχα ἄμα τὰ κρατᾶς στὸ νοῦ σου καὶ στὴν συνείδησί σου ὃς δλοκληρώματα, μονάχα ἄμα τὰ διατηρῆς στὴ συνείδησί σου ὡς ἐνιαῖα δράματα τοῦ ἔαυτοῦ σου, ἀλλοιῶς θὰ μείνῃς πάντα ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, δὲν θὰ μπορέσῃς νὰ πραγματοποιήσῃς τὸ ὑψιστὸν αἴτημα ποὺ βάζει ἡ ζωὴ στὸν ἀνθρώπο, νὰ ἀποκτήσῃ πνεῦμα, νάρθη στὴν πνευματικὴ σχέσι μὲ τὸν ἔαυτό του καὶ μὲ τὰ γύρω του, νὰ γίνῃ πνεῦμα.¹

4. Ὁ «ἔαυτός μου» καὶ τὸ «πρᾶγμα», τὸ «πρόβλημα». Ὁ ἔαυτός μου καὶ τὸ «πρᾶγμα» ποτὲ δὲν χωρίζονται τὸ ἐνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατὶ οὔτε τὸ «πρᾶγμα» ὑπάρχει χωρὶς τὸν ἔαυτό μου, οὔτε δ ἔαυτός μου ζῇ χωρὶς κάτι ποὺ νάναι «ἀντικείμενό» του. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ δ ἔαυτός μου κάτι, νὰ φθάσῃ στὸν προορισμό του πρέπει νὰ ζῇ μὲ τὸ «πρᾶγμα», πρέπει νὰ βγῇ ἀπὸ τὴν ἀοριστία, καὶ νὰ σχετισθῇ μὲ τὸ «ἀντικείμενο». Στὴν σχέσιν αὐτὴν ποὺ θάχη δ ἔαυτός μου μὲ τὸ «πρᾶγμα», στὴν σχέσι ἀναμεταξύ των, εὑρίσκεται ἡ ζωὴ, στὴν ἀμοιβαία ἐπαφὴ εὑρίσκε-

κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὑπάρχει. "Ἄς σκεψθῇ κανεὶς τί γίνεται στὸν ψυχικὸ βίο τῶν ζώων γιὰ νὰ καταλάβῃ πὼς θὰ ἥταν δ ἀσμος χωρὶς τὴν ἐνότητα. Θὰ εἶχαμε τὴν εἰκόνα τῆς στιγμῆς. Θὰ εἶχαμε ἐνα αἴσθημα τώρα, αὐτὴ τὴ στιγμή, καὶ δταν περνοῦσε δὲν θὰ ξέραμε τίποτε πιὰ γι' αὐτό. "Ετσι θὰ πηγαίναμε ἀπὸ τὸ ἐνα αἴσθημα στὸ ἄλλο χωρὶς νὰ ξέρομε οὔτε αὐτὸ τὸ γεγονὸς πὼς πᾶμε ἀπὸ τὸ ἐνα αἴσθημα στὸ ἄλλο, γιατὶ οὔτε θὰ ξέραμε πὼς ἔχομε ἐνα αἴσθημα.

1) «Νὰ γίνῃ πνεῦμα» θὰ εἰπῇ νὰ ὑπάρξῃ βαθύτερα, ούσιαστικώτερα, νὰ μὴν περάσῃ ἀπλῶς χρονικὰ τὴν ζωὴ, χωρὶς νὰ τῆς δώσῃ ἐνα βάθος ψυχικό. συναισθηματικό, διανοητικό. Καὶ αὐτὸ εἰναι τὸ κύριο αἴτημα τῆς ζωῆς· καὶ δώσῃ στὸν ἔαυτό της βαθύτερη μօρφή, νὰ φθάσῃ στὴν τελείωσί της, καὶ αὐτὸ θὰ εἰπῇ νὰ ἐκφράσῃ ἀνυκειμενικὰ τὴν «ἐντελέχειά» της, τὸν σκοπὸ ποὺ γε μέσα της.

ται ἡ ἀλήθεια, στὴν ἔχθρα ἀναμεταξύ των ἔγκειται τὸ ψέμα. «Φίλος καὶ ἔχθρος τῆς φύσεως εἶναι συνάμα ὁ ἀνθρωπός, καὶ ἡ ψυχὴ του ζῆ ἄλλοτε σὲ ἐνότητα, ἄλλοτε σὲ ἀγῶνα μὲ τὸν κόσμον ἀπὸ αὐτὸν ἔξηγεῖται στὸ βάθος κάθε ἀντίθεσις ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν κοσμοθεωριῶν».

Γιὰ νὺ φθάσουν δὲ ἕαυτός σου καὶ δὲ ἕαυτός μου στὸν σκοπόν των, νὺ ἀποκτήσουν πνευματικὴ ζωὴν, πρέπει νὺ φθάσουν σὲ μιὰ συγκεκριμένη σχέσι, νὰ γίνουν συγκεκριμένοι δροι μιᾶς σχέσεως. «Ο, τι δημιουργεῖ ὁ ἀνθρωπός γεννᾷται ἀπὸ τὴν σχέσιν αὐτῇ καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ αὐτήν, καὶ εἴτε τὸ ξέρει εἴτε δὲν τὸ ξέρει ἡ ζωὴ του, τὸ πνεῦμα του, παριστάνει ἔνα ὠρισμένο βαθμὸν αὐτῆς τῆς σχέσεως. Ἀπὸ τὴν ἀντασινὴν ἡ ὑφεσιν τῆς σχέσεως αὐτῆς ἔξαρτᾶται τὸ βάθος τῆς πνευματικῆς του ζωῆς. Καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ σχέσις αὐτῇ νῦναι μονάχα λογική.

II

‘Ο μῦθος ὡς πρωταρχικὸς τρόπος τοῦ πνεύματος.

1. ‘Ο μῦθος ὡς ἀμοιβαία σχέσις τοῦ «ἀνθρώπου» μὲ τὰ «γύρω» του. — 2. Τὸ «ἀντικείμενον» ὡς δραμα τοῦ «ὑποκειμένου». Ἡ μυθολογία, ὁ μυθικὸς κόσμος εἶναι ἡ πρώτη ἀξιολογικὴ κρίσις ποὺ κάνει ὁ «ἀνθρωπός» γιὰ τὰ «πράγματα». — 3. ‘Ο μυθικὸς τρόπος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. «Μῦθος» καὶ «λόγος».

1. ‘Ο μῦθος ὡς ἀμοιβαία σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω»
Καὶ δταν ἀκόμα τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει τέλεια ἀναπτυχθῆ, δταν ὁ ἀνθρωπός δὲν ἔχει τὴν δύναμι νὰ στρέψῃ τὸ μάτι τοῦ νοῦ του πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ ἰδῇ τὴν δρᾶσι του, καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ μύθου καὶ τότε ὅτι, ὁ μύθος εἶναι, ὁ μυθικὸν ἀντικείμενο τῆς λατρείας ἡ καὶ τοῦ φόβου τοῦ ἀνθρώπου, στηρίζεται καὶ αὐτὸν στὴν σχέσι πούχει τὸ «ἔγώ», ἡ «συνείδησις», μὲ τὰ «γύρω» της, τὰ δποῖα δὲν ὑπάρχουν χωρὶς ἀπὸ αὐτὴν καὶ πρὸν ἀπὸ αὐτήν. Στὴν ἐποχὴ βέβαια ποὺ ὁ ἀνθρωπός ζῇ σφιχτοδεμένος μυθικὰ μὲ τὸν κόσμο, καὶ δλη του ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐκδηλώνεται στὸν μυθικὸν κόσμο, δὲν ἔχει ἀκόμα συνείδησι τῆς σχέσεως αὐτῆς, δὲν ξέρει δηλαδὴ πὼς τὸ βασικὸν γεγονός τῆς ζωῆς του εἶναι αὐτό. δτι δηλαδὴ δὲ ἕαυτός του ὑπάρχει στὴν σχέσι ποὺ ἔχει μὲ τὰ γύρω καὶ δτι δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἐκεῖνο ποὺ ἔγινε,

νὰ βγῆ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κατάστασι τοῦ «δυνάμει ὑπάρχειν» καὶ νὰ φθάσῃ στὴν κατάστασι τοῦ «ἐνεργείᾳ ὑπάρχειν» ἂν δὲν εἶχε νὰ κάμῃ μὲ κάτι. Οὔτε ξέρει ὅτι ὅσο εἶναι τὸ πνευματικὸ βάθιος τῶν πραγμάτων μὲ τὰ δποῖα γεμίζει τὴν ψυχή του, καὶ μὲ τὰ ὅποια ζῇ πνευματικά, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ τὸ βάθιος τοῦ ἑαυτοῦ του—ζῇ ἀκέραια, ἀμεσα, δὲν ἔχει ἀκόμα ὑποστῆ τὴν θραῦσι αὐτῆς τῆς σχέσεως γιὰ νὰ ἰδῃ τὸ βάθιος της. Μὰ καίτοι δὲν τὸ γνωρίζει ἐν τούτοις ὅλη του ἥ ζωή, ὅλη του ἥ πεῖρα, ὅλη του ἥ χαρά καὶ ὅλος του ὁ πόνος γεννιέται ἐφ' ὅσον ἔνώνεται ἥ χωρίζεται, ἐφ' ὅσου ἀγαπάει ἥ ἔχθρεύεται τὰ «γύρω» του. "Οσο δὲ καὶ ἀν ἥ συνείδησις πούχει ὁ ἀνθρωπος γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἥ «αὐτοσυνείδησις», καὶ ἥ συνείδησις πούχει γιὰ τὸ περιβάλλον του εἶναι μεταγενέστερα πνευματικὰ γεγονότα, πάντως στὴν χαρὰ καὶ στὴν λύπη τοῦ μυθικοῦ ἀνθρώπου ἔχομε τὰ πρῶτα δείγματα αὐτοσυνείδησεως, συγκεκριμένως δὲ στὴν λύπη εἴτε γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀγαπημένου εἴτε γιὰ τὴν ἀστοχία ἐνὸς σκοποῦ συνειδητοποιεῖται στὸν ἀνθρωπο τὸ γεγονὸς ὅτι κάτι ἄλλο εἶναι ὁ ἑαυτός του καὶ πῶς ἔχει νὰ κάνῃ μὲ κάτι. Τὸ «ἔγω» σχετίζεται στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐπιθυμητικά, ἀμεσα, σχεδὸν χωρίς συνείδησι μὲ τὰ «γύρω» του καὶ στὸ βάθιος παθητικά, δέχεται ἀπλὰ τὸν κόσμο, χωρὶς νὰ ξεχωρίζῃ τὸν ἑαυτό του. Τὰ ὅρια μέσα στὰ δποῖα κινεῖται ἥ ζωή του εἶναι τὸ «εὐχάριστο» καὶ τὸ «δυσάρεστο». αὐτὰ εἶναι οἱ ὅροι τῆς διαλεκτικῆς του, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ του μὲ τὰ «γύρω» του. ³Αρκεῖ λοιπὸν τώρα νὰ τοῦ συμβῇ κάτι, ἀρκεῖ νάρθη ἐνα χτύπημα τῆς τύχης γιὰ νὰ φέρῃ τὸ «ἔγω» σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Μόνον ἀν συμβῇ ἐνα τέτοιο γεγονὸς σκληρὸ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸν νάρθη ὁ ἀνθρωπος στὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρέπει δηλαδὴ νὰ γίνῃ πρῶτα, ὅπως λέμε, «δυστυχής», νὰ χάσῃ τὴν ἀμεση καὶ παθητικὴ σχέσι του μὲ τὰ «γύρω» του, μὲ τὰ «ἀντικείμενα» τῆς ζωῆς του, γιὰ νάρθη σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. ⁴Άλλὰ αὐτὸ εἶναι βέβαια ἐνα ἀπλὸ χάραγμα τῆς συνειδήσεως, γιατὶ γιὰ νὰ φθάσῃ ὁ ἀνθρωπος σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰ χωρίσῃ σαφῶς τὸ «ἀντικείμενό» του ἀπαιτεῖται νὰ προηγηθῇ ἐνα μεγάλο ξάπλωμα καὶ ἐνα βαθὺ ξετύλιγμα τοῦ «ὑποκειμένου» ἐπάνω στὸ «ἀντικείμενο». Μονάχα ἔπειτα ἀπὸ μακρὸ καιρὸ ἐργασίας, μονάχα ἔπειτα ἀπὸ μακρὸ διούλεμα τοῦ «ἀντικειμένου», ἀρχίζει τὸ «ὑποκείμενο» νάχη χωριστὴ

συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁντας λαὸς πρέπει νάχη δημιουργήσῃ τὴν τέχνη του, τὴν πολιτεία του καὶ γενικὰ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς, γιὰ νὸς ἀρχίσῃ κάπως νάρχεται σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του — δὲ Αἰγύπτιος ἀποκτᾶ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του ἀφοῦ δημιουργήσῃ τὴν πυραμίδα του, δὲ δὲ Ἐλλην ἀφοῦ οἰκοδομήσῃ τὰ ἱερά του. Μὲ τὰ ἔργα αὐτὰ γωρίζεται δὲ ἀνθρωπος ἀπὸ τὴν φύσι, μὲντὰ σπάζει τὴν ἀσύνειδη ἴσορροπία μὲ τὰ «γύρω» του κι ἔρχεται στὸν ἑαυτό του. Ποὺν ἥταν καὶ τὰ δύο, «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο», ἀπόλυτα ἐνωμένα. Καὶ δταν ἀκόμα ἡ φαντασία ὠδηγοῦσε τὸ ὑποκείμενο, τὸν ἀνθρώπο στὰ πλέον τέλεια δημιουργήματα ἥ καὶ στὰ πλέον ἄλλοκατα κατασκευάσματα (ὅπως συμβαίνει στὴν μυθολογία τῶν θεῶν, ἀνάλογα πρὸς τὴν πλαστικότητα πούχει δὲ κάθε λαὸς) καὶ τότε ἥ μᾶλλον ἀκριβῶς τότε δὲ ἀνθρωπος ἔξεχνοῦσε δλότελα τὸν ἑαυτό του, ἥ καλλίτερα δὲν μποροῦσε νάρθῃ σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του.— Κλασικὰ φαίνεται τὸ πρᾶγμα στὴν μαγικὴ ἐποχὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὃπου δὲ ἀνθρωπος εἶναι δεμένος μὲ τὰ πράγματα, μὲ τὴν φύσι ἥ καὶ μὲ ὠρισμένα ἀντικείμενα καὶ δπου δὲν γωρίζεται ἡ ὑπόστασίς του ἀπὸ τὰ γύρω του ὑφιστάμενα. Ἡ μαγικὴ δὲ αὐτὴ σχέσις μὲ τὸ περιβάλλον διατηρεῖται καὶ στὴν πνευματικὴ ὥριμη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, γι ἀντὸ καταλαβαίνει κανεὶς καὶ τὸν ἥρωα τοῦ εὑρωπαϊκοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὸν Faust, δταν στὸ τέλος τῆς ζωῆς του λέγει:

I

«Könnte ich Magie von meinem Pfad entfernen,
Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
Stünd ich, Natur! vor Dir ein Mann allein,
Da wär's der Mühe wert, ein Mensch zu sein».

2. Τὸ «ἀντικείμενο» ὡς δραμα τοῦ «ὑποκειμένου». Ἡ μυθολογία, δ μυθικὸς κόσμος εἶναι ἡ πρώτη ἀξιολογικὴ κρίσις ποὺ κάνει δὲ ἀνθρωπος γιὰ τὰ πράγματα. Μὰ καὶ τὸ «ἀντικείμενο», τὸ «πρᾶγμα» ἀποκτᾷ τὴν πνευματική του ὑπόστασι, παίρνει δηλαδὴ θέσι μέσα στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος καὶ γίνεται «νόημα» μόνον δταν ἡ συνείδησις ἔρθῃ στὸν ἑαυτό της καὶ ἀκροασθῇ τὸν ἑαυτό της, μόνον τότε ἀρχίζει νὰ ξῆ πνευματικὰ καὶ τὸ «ἀντικείμενο», νὰ γίνεται δραμα τοῦ ὑποκειμένου, νὰ ὑπάρχῃ ὡς ἔνα κόμματι τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐνῷ πρὸν ἥταν κάτι

άμιορφο, ἄγνωστο, ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπλῆ παράστασι, μιὰ ἀπλῆ εἰκόνα ποὺ ἐκάλυπτε τὴν συνείδησι, ἥταν ἡ σκιὰ ποὺ ἔσκιάζε τὴν συνείδησιν χωρὶς ὅμως ἡ ἕδια νὰ τὸ ξέρῃ. Ἀπὸ τὴν ἀπλῆ παράστασι, τὴν ἀπλῆ εἰκόνα φρεύγει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου τὴν στιγμὴ ποὺ ἀπὸ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ μυθικοῦ της κόσμου ἀρχίζει νὰ συνθέτῃ τὴν μυθική της ποίησι, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ δημιουργεῖ ἐνα συνθετότερο μυθικὸ κόσμο, ὃπου **ὅλα τὰ πράγματα τῆς ζωῆς** τοῦ ἀνθρώπου νὰ παίρνουν μιὰ ωρισμένη **μέση**, **ένα ώρισμένο βαθμὸν ἀξίας**, γιατὶ ἡ μυθολογία εἶναι ἡ πρώτη **μεταλογικὴ κοίσις** ποὺ κάνει ὁ ἀνθρωπός γιὰ τὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ μυθολογία εἶναι καὶ ὁ πρῶτος **βαθμὸς πραγματικότητος**, γιατὶ ποιὸς ἄλλος κόσμος ὑπάρχει γιὰ τὸν ἀνθρωπό ποὺ ζῇ καὶ δρᾷ ἀκόμα μέσα στὸν μῆνο; ποιὰ ἄλλα ἀντικείμενα **ἢ κατὰ ποιὸν ἄλλο τρόπο ἔχει τὰ πράγματα στὴν ἀντίληψί του**, στὸ νοῦ του καὶ στὴν ψυχή του ἔκτὸς ἀπὸ τὰ μυθικά, καὶ τὸν μυθικὸ τρόπο; **Καὶ ὁ ζωντανὸς καὶ ὁ πεθαμένος**, καὶ ἡ μάννα καὶ ἡ ἀγαπημένη, καὶ τὸ δένδρο καὶ τὸ ἄστρο, καὶ ἡ φωτὶα καὶ ὁ κεραυνός, καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι ὑπάρχουν γιὰ τὸν μυθικὸν ἀνθρωπὸ μονάχα μυθικά, ἔχον μυθικὴ ἀξία, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἕδιος σκέπτεται μυθικὰ καὶ δὲν μπορεῖ, δὲν ἔρει νὰ σκεφθῆ διαφορετικά. Ὁ μῆνος κατέχει τὴν ψυχή του ἀπόλυτα, ἡ ψυχή του λειτουργεῖ μυθικά. Εἶναι δὲ ἡ μυθικὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς κάτι ποὺ ὅχι μόνον ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ποὺ διατηρεῖται καὶ **νιστερά**, δταν ἡ ψυχὴ ἔχει βρεῖ κι ἄλλους τρόπους γιὰ νὰ ἐκφρασθῇ. Ἀλλοίμονο δὲ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου **ἢ καὶ τοῦ λαοῦ** ποὺ **θὰ χάσῃ** τὴν μυθική της δύναμι **ἄμμα ἀποκτήσῃ** ἄλλη δύναμι, **ἄς ποῦμε** τὴν λογική· **θὰ στειρέψῃ** ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς της, ὁ δὲ πνευματικός της κόσμος **θὰ μαραθῇ**. **Τὰ μυθικὰ** δύντα, ὁ μυθικὸς κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὲς ἐπινοήσεις, οὔτε παραδοχὲς ἐλεύθερες, ἀλλὰ εἶναι **ἀναγκαῖα δημιουργήματα τῆς ψυχῆς** ποὺ ἀκολουθοῦν «νόμους» τῆς ψυχικῆς ζωῆς. **Ολος ὁ ἀνθρωπός κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ζῇ μυθικά, ἡ ζωή του δὲν εἶναι ἡ μισὴ «μυθική» καὶ ἡ μισὴ «λογική».**

3. Ὁ μυθικὸς τρόπος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. Μέθος καὶ λόγος. Τὸ λογικὸ κατὰ τὴν μυθικὴ ἐποχὴ τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχει **ἢ τούλαχιστον** εἶναι τόσο **ὑποτεταγμένο στὴν μυθικὴ φαντασία** ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τῆς ἀφαιρέσῃ τὴν παντοδυναμία.

Δὲν μποροῦμε π. χ. στὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὴν μυθικὴν νὰ κάμωμε λόγο σοβαρὸν γιὰ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος, γιατὶ οὔτε καθαρὸ λογικὸ ὑπάρχει, οὔτε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου αὐτοῦ γίνεται· καὶ εἶναι τοῦτο φυσικό, δηλαδὴ ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι, διότι ἡ λογικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος, δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργηθῆ. Γιατὶ ποιὸ εἶναι τὸ νόημα ποὺ ἔχει. ὁ νόμος αὐτὸς; Πρῶτα-πρῶτα ὁ νόμος αὐτὸς, ὅπως καὶ κάθε σωστὸς νόμος, δημιουργεῖ μιὰν ἐνότητα, βάζει σὲ θεωρητικὴ καὶ λογικὴ τάξιν μιὰν ἀπέραντη σειρὰν ἀπὸ παραστάσεις καὶ στὸ βάθος δημιουργεῖ θεωρητικὴ καὶ λογικὴν ἐνότητα στὸν κόσμο, ἐνότητα ποὺ στὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ χωριστὰ ἀπὸ τὸν νοῦ μας, χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἔαυτό μας δὲν ὑπάρχει. Καὶ ὅχι μονάχα αὐτό, ἀλλὰ ὁ νόμος αὐτὸς γεννᾷει ἐκεῖνο ποὺ ἔμεις λέμε «γνῶσι» ἢ «ἐπιστημονικὴ πεῖρα», γιατὶ ἡ ἐπιστημονικὴ πεῖρα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ γνῶσις ὅτι ὅλες οἱ καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου σχετίζονται ἀναμεταξύ των μὲ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος. Καὶ αὐτὸς θὰ εἰπῇ πώς δένονται μὲ ἔνα λογικὸ νόμο ποὺ ὁ νοῦς μας, ἡ συνείδησίς μας σιγὰ-σιγὰ τὸν ἀνακαλύπτει μέσα της. Γι' αὐτὸς καὶ ἡ ἴδια ἔρχεται σὲ γνῶσι τοῦ ἔαυτοῦ τῆς μονάχα μὲ τὸν νόμον αὐτόν, μονάχα τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ διακρίνῃ ὅτι κάτι ποὺ τώρα εἶναι δὲν εἶναι ὕστερα, καὶ ὅτι τὸ κάτι αὐτό, ποὺ τώρα εἶναι καὶ ὕστερα δὲν εἶναι, εὑρίσκεται σὲ λογική, αἰτιοκρατικὴ σχέσι μὲ τὸ ἄλλο κάτι, ποὺ εἶναι ὕστερα. "Ωστε δὲν ἀρκεῖ γὰρ χωρίσῃ ἡ συνείδησίς μέσα της τὸ «τώρα» ἀπὸ τὸ «ὕστερα», ἀλλὰ πρέπει νὰ συνδέσῃ αἰτιοκρατικὰ τὸ «ὕστερα» μὲ τὸ «τώρα» γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν γνῶσι τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, (ἄν καὶ τὰ δυὸ γίνονται μαζί, μονομιᾶς) καὶ τοῦ ἔαυτοῦ τῆς, διότι συνείδησίς εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: ὁ αἰτιοκρατικὸς σύνδεσμος τῶν καταστάσεων τοῦ «ἐγώ», ἐνῶ ὁ αἰτιοκρατικὸς σύνδεσμος τῶν καταστάσεων τοῦ «ἀντικειμένου» εἶναι γνῶσις. "Ἐτσι τὴν ἐνότητα ποὺ ἀποκτᾷ ἡ συνείδησίς μέσα της μὲ τὸ νὰ συνδέῃ γεννητικὰ αἰτιοκρατικὰ τὴν μιὰν κατάστασι τοῦ ἔαυτοῦ τῆς μὲ τὴν ἄλλη, τὴν ἴδια τὴν ἐνότητα ἐπιβάλλει καὶ στὶς καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου—ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸς δικός της κόσμος γιατὶ μονάχα μέσα της ὑπάρχει — καὶ δημιουργεῖ μιὰ τάξιν θεωρητική, λογική, στὸν κόσμο κατὰ τὸν νόμο τῆς

αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς καθ' αὐτὸν λογικῆς συνειδήσεως.

Μὰ πολὺ πρὸς ὃ ἀνθρωπος ἔρθει σὲ τέτοια λογικὴ σχέσι καὶ σὲ λογικὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν «γύρω» του, μορφώνει ἄλλοιωτικὴν ἐνότητα καὶ ἀποκτᾷ διαφορετικὴ σχέσι μὲ τὰ «γύρω» του, τὴν μυθολογικήν, διότι — καὶ αὐτὸς ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου — καὶ ἐδῶ ἔχομε μιὰν ἐνότητα, καὶ ἐδῶ — στὸν μῆθο — μπαίνουν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, σὲ μιὰ τάξι, μὰ διαφορετικήν δὲν εἶναι τὸ λογικὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἐνώνει σὲ συνειδητὸ σύστημα, ἀλλὰ εἶναι ἡ ποιητικὴ δύναμις καὶ ἡ φαντασία ἐκεῖνο ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐνότητα αὐτῆς, ἐκεῖνο ποὺ δίνει ζωὴν στὸ πράγματα καὶ δημιουργεῖ τὶς ἵδεες κατὰ τὶς ὅποιες μορφώνεται μυθικὰ ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ. Γι' αὐτὸς ὁ Ζεύς, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄθηνα, ἡ Ἀρτεμις, ὁ Διόγυσος καὶ ἡ Ἀφροδίτη δὲν εἶναι ἀπλὲς μορφὲς τῆς μυθικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ εἶναι οἱ οὐσιαστικοὶ νόμοι τῆς ψυχῆς των, σύμφωνα μὲ αὐτοὺς κινεῖται ἡ ζωὴ των ὀλόκληρη, αὐτοὶ καὶ στὸ δρᾶμα γίνονται οἱ κεντρικὲς ἵδεες, μὲ τὴν διαφορὰν δὲ τὸ δρᾶμα ξέρει ἡ ψυχὴ δὲι αὐτοὶ εἶναι οἱ νόμοι της, ἐνῶ στὸν καθαρὸ μῆθο δὲν τὸ ξέρει.

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ποὺ θέλομε νὰ δρίσωμε τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι νὰ διαπιστώσωμεν δὲι πολὺ πρὸς ὃ ἀνθρωπος ἔρθει σὲ λογικὴ σχέσι μὲ τὸν κόσμο ἐπέρασε ἀπὸ ἓνα εἶδος σχέσεως μὲ τὰ γύρω του καθαρὸ μυθικό, ποὺ παρουσιάζει μιὰ ἀπέραντη ποικιλία, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τοῦτο: δὲι δὲ μῆθος καὶ γενικὰ ἡ μυθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κάτι οὐσιαστικὰ ἐνιαῖο, καὶ ἀποτελεῖ ἓνα συστηματικὸ σχηματισμὸ τοῦ κόσμου. Ἐπίσης ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ ξέρωμε εἶναι δὲι στὴν σχέσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο τὴν μυθικὴν εὑρίσκεται καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις ποὺ ἔχει δὲ ἀνθρωπος τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, καὶ δὲι, ἐκτὸς αὐτοῦ, στὴν σχέσιν αὐτὴν χρεωστάει ἡ ἀνθρωπότης τὸν πνευματικὸ της κόσμο γιατὶ δο βαθύτερη εἶναι ἡ μυθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο ἢ δο τελειότερη εἶναι, τόσο ἀκεραιότερα καὶ τύσο συνθετότερα εἶναι καὶ τάλλα εἶδη τῆς σχέσεως ποὺ ἀποκτᾷ δὲ ἀνθρωπος μὲ τὰ «γύρω» του.

Καὶ μᾶς ἐνδιαιρέσει τέλος νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ μῦθος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Πνευματικὴ ζωὴ—ἔτσι μποροῦμε νὰ εἰποῦμε τώρα γενικά—ἀρχίζει νὰ γεννιέται τὴν στιγμὴ ποὺ οἱ ψυχικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἔρχονται σὲ γόνιμη ἐπαφὴ μὲ τὴν φύσι, μὲ τὰ «γύρω» τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀκριβέστερα, πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπαφὴ αὐτή. "Οταν ὁ πρωτόγονος ἀνθρώπος μέσα στὰ σπήλαια ἀρχίζει νὰ χαράσσῃ τὸ σχῆμα τῶν ζώων ποὺ τὸν περιβάλλουν καὶ ὅταν, ποὺν ἀκόμα χαράξει τὸ σχῆμα αὐτό, ἀρχίζει καὶ δουλεύει τὴν πέτρα ἢ τὸ σίδερο γιὰ νὰ τὰ κάμη ἐργαλεῖα γιὰ τὴν δουλειά του, τὴν στιγμὴ αὐτὴν ἔρχεται σὲ «αἰσθητὴ» ἐπαφὴ μὲ τὰ «γύρω» του, ἀρχίζει καὶ ἔκπλωνει τὴν ψυχὴ του ἐπάνω στὸ περιβάλλον του.

III

'Ο σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

1. Σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. — 2. "Ανθρώπος καὶ κόσμος. Τὰ ὄρια τοῦ «ἐγώ» ἔσια μὲ τὰ ὄρια τοῦ «κόσμου». — 3. "Η ἰσορροπία τοῦ «ἐγώ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» δημιουργεῖ τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς, — 4. "Η σειρὰ τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ὃς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμο. — 5. "Η ζωὴ τοῦ πνεύματος δημιουργεῖ καὶ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὸν κόσμο. Οἱ τρόποι τῆς ἰσορροπίας.

1. *"Ο σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.* Μὰ γιατὶ γίνεται αὐτό; ποῖο εἶναι τὸ κύριο αἴτιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, τί θέλει τὸ πνεῦμα;

«Παντοῦ στὴν ζωὴ, λέει ὁ Goethe, πρόκειται γιὰ ἕνα πρᾶγμα: γιὰ τὸ πῶς νάρθῃ ὁ ἀνθρώπος σὲ ἀπόλυτη συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του». Τὴν συνείδησιν αὐτὴν ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀποκτᾷ κατὰ δυὸ βασικοὺς τρόπους, ἐφ' ὃσον ἐπιτρέπεται νὰ χωρίσουμε πράγματα μὲ τὸ νοῦ μας ποὺ στὴν πραγματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀχώριστα, α) κατὰ τρόπο θεωρητικό, ἐφ' ὃσον μὲ τὸν νοῦ του φιλάνει στὴν γνῶσι τῶν ἐσωτερικῶν του δυνάμεων καὶ καταστάσεων, ἐφ' ὃσον συνειδητοποιοῦνται μέσα του οἱ

δυνάμεις αὐτὲς καὶ ἀρχίζει μέσα σ' αὐτὲς νὰ βλέπῃ τὸν ἑαυτόν του, καὶ β) κατὰ τὸ πρόπο πρακτικό, ἐφ' ὅσον ἔχει τὴν δύναμι νὰ δημιουργῇ ἀπὸ κάτι ἔξωτερικὸ κάτι ἔσωτερικό, ή νὰ δίνῃ σὲ κάτι ἔξωτερικό, στὰ «πράγματα» τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, γιατὶ αὐτὸ θὰ εἰπῇ πρᾶξις: νὰ δίνῃς στὰ πράγματα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑαυτοῦ σου (θετικὸ ή ἀρνητικό). Καὶ οἱ δύο αὗτοὶ τὸ πρόποι θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν μὲ ἐνα κοινὸ καὶ κύριο γνώρισμα: καὶ οἱ δύο ἐνέχουν τὴν ἀνάγκη καὶ κινοῦνται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ διέπει τὸν ἀνθρώπο νὰ ἔλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν πίεσι καὶ τὸ βάρος τοῦ ἀμόρφου, ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὰ «πράγματα» τὴν ὡμή τους καὶ σκληρὴ κατάστασι, ἀπὸ ἐνα ποὺ τοῦ εἶναι νὰ τὰ κάμη δικά του, καὶ ἔτσι νὰ βλέπῃ στὰ πράγματα τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο γνώρισμα καὶ τῶν δύο τρόπων κατὰ τοὺς ὄποις ἀποκτῷ δ ἀνθρώπος συνείδησι, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ κοινὸ ἀλλὰ καὶ βαθύτερο αἴτιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἔλευθερωθῇ ἀπὸ τὸ βάρος καὶ τὴν πίεσι τοῦ ὡμοῦ καὶ ἀμόρφου ἔσωτερικοῦ καὶ ἔξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἡ αἴτια ποὺ ἀναγκάζει τὸν ἀνθρώπο νὰ κάνῃ ζωὴ πνευματικὴ—γενικὰ ἡ ἔλευθερία εἶναι ἡ βαθύτερη αἴτια καὶ δ ὁ οὐσιαστικὸς νόμος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.¹

Πρῶτο-πρῶτο τὸ παιδὶ στὶς πρώτες του ἀκόμα ἐκδηλώσεις ἔχει μέσα του αὐτὴν τὴν προσπάθεια ν' ἀλλάζῃ μὲ τὴν πρᾶξι του τὰ πράγματα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό του, σύμφωνα μὲ τὴν μορφὴ τῆς δικῆς του ζωῆς. Ἀρχίζει δὲ τὸ παιδὶ καὶ χαίρεται ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ μπορεῖ μόνο του νὰ κάμη κάτι, ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ νὰ τοῦ τὰ δίνουν δλα ἔτοιμα. Τὸ παιδὶ ἀρχίζει καὶ χαίρεται πράγματι τὴν στιγμὴ ποὺ μπορεῖ μόνο του νὰ παίζῃ καὶ αὐτὸ θὰ εἰπῇ νὰ πιάνῃ κάτι στὰ χέρια του καὶ νὰ τὸ ἀλλάζῃ ὅπως τὸ θέλει αὐτό. Καὶ δισο ἔλευθερώνονται τὰ χέρια τοῦ παι-

1) Κάτι ποὺ μονάχα ὑπάρχει ἡ κάτι ποὺ μονάχα ἐνεργεῖ, κάτι ποὺ δὲν ἔρει δτι ὑπάρχει ἡ δτι ἐνεργεῖ εἶναι τέλεια ἀνελεύθερο. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν φύσι· ἡ φύσις ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ χωρὶς νάχη συνείδησι δτι ὑπάρχει καὶ δτι ἐνεργεῖ· γι' αὐτὸ λέμε πὼς ἡ φύσις εἶναι ἀνελεύθερη, εἶναι «ἀνάγκη» ὅπως λέει ὁ Πλάτων. Κάτι ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ ἔρει δτι ὑπάρχει, κάτι ποὺ ἐνεργεῖ καὶ ποὺ ἔρει δτι ἐνεργεῖ εἶναι μ' αὐτὴ τὴν γνῶσι ἔλευθερο. Ἡ ἔλευθερία αὐτῇ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν γνῶσι δὲν εἶναι δμως ἀπόλυτη. Μὰ χωρὶς τὴν γνῶσι δὲν φθάνει κανεὶς ποτὲ στὴν ἔλευθερία.

διοῦ τόσο καὶ περισσότερο χαίρεται, γιατὶ ἡ χαρὰ στὸ παιδὶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ γιόρτασμα τῆς ἐλευθερίας του, μὲ ἄλλα λόγια τῆς προσαρμογῆς τῶν πραγμάτων στὸν ἑαυτό του, ἔστω καὶ στὴν αὐθαιρεσία του.

Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ—ἀνάγκη βαθύτατα πνευματική, γιατὶ ὁ σκοπός της εἶναι νὰ βάλῃ τὰ πράγματα στὴν συνείδησι, νὰ τὰ ὑποτάξῃ στὴν δύναμι τοῦ «ἔγώ» νὰ δώσῃ στὰ πράγματα τὴν μορφὴ τοῦ «ἔγώ»—ἀρχίζει ἀπὸ τὰ κατώτατα στάδια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ φθάνει ὡς τὰ ἀνώτερα δημιουργήματά του. Γι' αὐτὸν ἔνα ἐργαλεῖο τῆς λιθίνης ἐποχῆς, ἕνα ἐγχάραγμα μέσα στὰ σπήλαια ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πρωτογόνου, ἀπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν ἐξεταζόμενο, ἔχει τὸν ἴδιο χαρακτῆρα μὲ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης καὶ μὲ τὰ βαθυστάχαστα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ πρωτόγονος καὶ ὁ ἀνεπτυγμένος ἀνθρωπος κάνουν τὴν ἴδια δουλειά, δουλεύουν στὴν ἴδια τὴν κατεύθυνσι, ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὴν ἔντασι, στὸν βαθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ ὅχι στὴν κατεύθυνσι. Καὶ οἱ δύο ζητοῦν—ἀδιάφορο δὲν ὁ πρῶτος δὲν τὸ ξέρει, δὲν ἔχει σαφῆ συνείδησι γιὰ τὸ πρᾶγμα—νὰ δώσουν στὰ πράγματα τὴν μορφὴ τοῦ ἑαυτοῦ των, νὰ κυριέψουν τὰ ἀντιμαχόμενα τὸν ἑαυτόν των. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ βαθύτερη αἰτία ποὺ φέρνει τὸν ἀνθρωπὸ στὴν πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία· ὁ ἀνθρωπὸς ὑπάρχει ὡς ἀνθρωπὸς ἐφ' ὅσον ἐλευθερώνεται, καὶ αὐτὸν θὰ εἰπῇ ἐφ' ὅσον ἐκδηλώνεται πνευματικά· τότε ὑφίσταται ὡς «ἔγώ», τότε ξέρει ὅτι εἶναι, ὅτι ὑπάρχει.

Διὸ αὐτὸν πρὸν πάρει ὁ ἀνθρωπὸς τὸ ἐργαλεῖο στὸ χέρι του, ἄλλὰ καὶ πρὸν δημιουργῆσῃ τὸ ἐργαλεῖο, εἴτε ἀπὸ πέτρα εἴτε ἀπὸ σίδερο εἴτε ἀπὸ ξῦλο, ὁ «κόσμος» δὲν ὑπῆρχε, ὥπως δὲν ὑπῆρχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ «ἀνθρωπὸς», ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρχεν ὡς πνευματικὸ φαινόμενο, ὡς ἀντικείμενο τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἀνθρωπὸς δὲν ὑπῆρχε ὡς «ἔγώ». Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος ὑπάρχει μόνον κατὰ τὴν μορφὴ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου γι' αὐτὸν πρὸν τὸ πνεῦμα δώσῃ στὸν κόσμο τὴν μορφὴ του δὲν ὑπάρχει. Τὸ χάος εἶναι τὸ στοιχεῖο ποὺ βασιλεύει πρὸν. Ὁ μῆθος τῆς Γραφῆς λέει τὸ ἴδιο πρᾶγμα· ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι καταδικασμένος μετὰ τὴν πτῶσι του νὰ κερδίσῃ τὸ ψιωμί του μὲ τὸν ἴδρωτα τοῦ προσώπου του καὶ αὐτὸν θὰ εἰπῇ πώς μὲ τὴν «γνῶσι» τοῦ ἐσυνεί-

δητοποιήθηκε ὁ κόσμος ώς ἀντικείμενο τῆς προσπαθείας του. Ὁ κόσμος τώρα παίρνει γι^τ αὐτὸν πραγματικὴ ὑπόστασι. Τώρα ὑπάρχει γι^τ αὐτὸν ὁ κόσμος ποὺ γίνεται ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας του, ὑπάρχει στὸν νοῦ του, στὴν ψυχή του, στὸν πόθο του, στὴν αἰσθησί του. Μὲ τὸ ἐργαλεῖο γεννιέται πνευματικὰ ὁ κόσμος, μπαίνει δηλαδὴ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει νὰ μπαίνῃ μέσα στὸν κόσμο, τώρα γίνεται ὁ κόσμος· καὶ αὐτὸ ἔαναγίνεται στὴν ζωὴ κάθε ἀνθρώπου· ὁ κόσμος γεννιέται γιὰ κάθε ἄνθρωπο πνευματικὰ ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἔρχεται σὲ συνειδητὴ σχέσι μαζί του, γενικὰ τὸ ἀτομο ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἔαναβλέπει ὅλα τὰ πράγματα, ἔστω καὶ συνοπτικά, ὅπως τὰ εἶδε ἡ ἀνθρωπότης στὴν ἔξτριξί της, γιατὶ ὅπως λέει κάπου ὁ Goethe «ἡ ἐποχὴ ἔχει προκόψει πολύ, μὰ τὸ ἀτομο ἀρχίζει πάντα ἀπὸ τὴν ἀρχή».

Κάτι ποὺ δὲν ὑπῆρχε ποὺν ὑπάρχει τώρα, ή σχέσις ἀκριβῶς αὐτὴ καὶ μαζὶ μὲν αὐτὴν ἢ μέσα σ' αὐτὴν καὶ δὲκάδες πνευματικὸ φαινόμενο, ὡς ἐσωτερικὸ δημιουργημα τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον μὲ τὴν σχέσιν αὐτὴν παίρνει ὑπόστασι, γεννιέται καὶ δὲκάδες ἀνθρωπος.¹

2. Ἀνθρωπος και κόσμος. Τὰ δρια του «ἐγώ» ίσια με τὰ δρια του «κόσμου». Τὶ εἶναι ἀκόμα ὁ ἀνθρωπος πρὸν ἑαπλώσῃ τὸν «γοῦ» του, τὴν «ψυχή του», ἐπάνω στὸν κόσμο, και τὶ εἶναι ὁ «κύσμος» πρὸν ἐμψυχωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπο; Τὸ βασικὸ πρόβλημα του πνεύματος γεννιέται τώρα, μ^ο αὐτὴν τὴν συνείδησι. Τώρα δημιουργοῦνται δρια, τώρα βάζονται τὰ σύνορα του θετικοῦ και του ἀρνητικοῦ. Τώρα θραύεται ἡ κατάστασις τῆς ἀδιαφορίας. Πρὸν γίνει αὐτὴ ἡ συνάντησις του «ἐγώ»

1) Ψυχολογικά ύπαρχουν τόσοι κόσμοι δσοι και ἄνθρωποι. Κανένας κόσμος δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἄλλον. Εἶναι κύκλοι πνεύματος ποὺ τέμνονται κατὰ ποικίλους τρόπους, μὰ ποτὲ δὲν συμπίπτουν. ‘Ο σκοπὸς ὅμως τοῦ πνεύματος, καὶ γενικὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν εἶναι νὰ μείνῃ τὸ πνεῦμα σ’ αὐτῇ τὴν ἀπειρη ποικιλία τῶν κόσμων, ἀλλὰ νὰ φθάσῃ σὲ ὠρισμένες μορφὲς τοῦ κόσμου ἀντικείμενικές, δχι καθαρὰ ψυχολογικές, ἀλλὰ ἀξιολογικές ποὺ νάναι ἀναγκαιοτεκές γιὰ δλους. Οἱ ἀντικειμενικὲς μορφὲς τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι γιὰ δλους οἱ ἴδιες διέπουν τὴν ἀνώτερη πνευματική ζωή. ‘Η ἐπιστήμη εἶναι μία ἀπ’ αὐτὲς και ἔχει τὴν μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα: τὴν λογική. ‘Η πολιτεία εἶναι ἐπίσης τέτοια μορφή και ἔχει μεγάλη ἀντικειμενικότητα. ‘Η τέχνη και ἡ θρησκεία εἶναι ἐπίσης ἀντικειμενικὲς μορφὲς τοῦ πνεύματος. Εἰς δλους αὐτοὺς τρόπους τοῦ πνεύματος φανερώνονται οἱ ἀξίες τοῦ πνεύματος.

πρὸς τὸ «πρᾶγμα» δὲν ὑπάρχουν προβλήματα στὸν κόσμο, δὲν ὑπάρχει ἀπόχρωσις πνευματικὴ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων. Τὸ αἰσθημα, καὶ τὸ συναίσθημα, ἢ πεῖρα, ἢ πρᾶξις καὶ ἢ σκέψις ὅχι μόνον τώρα παίρνουν μορφὴ καὶ ὑπάρχουν ὡς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μὲνταὶ γνωρίζει καὶ ἢ συνείδησις τὸν ἑαυτό της, μὲνταὶ ἔρχεται σὲ αὐτογνωσία.

“Ωστε μαζὶ γεννιέται ἢ γνῶσις τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ἢ γνῶσις τοῦ κόσμου.

Μὰ πᾶς, θὰ εἰπῇ κανείς: «Πῶς βάζεις τὰ ὅρια τοῦ κόσμου ἵστα μὲ τὰ ὅρια τοῦ ἑαυτοῦ μας; Αὗτὸς εἶναι περιορισμός».

Οποιος σκέπτεται ἔτσι δὲν καταλαβαίνει τίποτε ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ἀπὸ τὴν λειχουργία καὶ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ἢ συνείδησίς μας. Τὸν κόσμο δὲν μπορεῖς νὰ τὸν ἰδῆς ἄλλον παρὰ μέσα στὰ ἔργα τῶν χεριῶν σου. Τὴν φύσι δὲν μπορεῖς νὰ τὴν καταλάβῃς ἄλλοιως παρὰ ἀμα τὴν μορφώνεις εἴτε μὲ τὴν λογική σου εἴτε μὲ τὴν πρακτική σου εἴτε μὲ τὴν αἰσθητική σου εἴτε μὲ τὴν θρησκευτική σου δύναμι. Γενικὰ δὲν μπορεῖς τίποτε νὰ νοιώσῃς χωρὶς ἐνότητα καὶ χωρὶς συνοχή, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ θὰ πρέπῃ νὰ βγαίνῃ ἀπὸ τὴν ψυχή σου, ἢ συνοχὴ θὰ πρέπῃ νάναι ἔργον τῶν χεριῶν σου. Γι' αὗτὸς εἶναι φανερὸς ὅτι δσους φραγμοὺς βάζεις στὸν ἑαυτό σου, ἄλλους τόσους βάζεις στὴν φύσι, στὰ γύρω σου. Ἰδὲς τὸν ἀρχαῖο, τὸν κλασικὸν ἀνθρώπο! ὁ ἑαυτός του φιλάνει ὡς ἔκει ποῦ φιλάνει ἢ φύσις· συνείδησις καὶ φύσις εἶναι εἰς αὐτὸν ἕνα πρᾶγμα. Ἰδὲς τὸν μεσαιωνικό, τὸν χριστιανικὸν ἀνθρώπον! ὁ ἑαυτός του δὲν καλύπτει δλόκληρα τὴν φύσι, καὶ γι' αὗτὸς ζεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὴν φύσι, ἢ τούλαχιστον ἢ σχέσις του μὲ τὴν φύσι δὲν εἶναι στενή. Ἀπὸ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὅποιον σχετίζεται κανεὶς μὲ τὴν φύσι, μὲ τὰ «γύρω» του ἔξαρται καὶ τὸ εἶδος τοῦ πνεύματος.

3. Ἡ ἴσορροπία τοῦ «ἔγῳ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» δημιουργεῖ τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν ἀληθειαν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ βασικὸ γιὰ μᾶς δὲν εἶναι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον σχετίζεται τὸ «ἔγῳ» μὲ τὰ γύρω του, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι σχετίζεται. Τὸ βασικὸν εἶναι ὅτι ὁ «κόσμος» ἐμψυχώνεται μὲ τὴν σχέσι, καὶ μέσα στὴν σχέσιν αὐτήν. Γεννιέται δηλαδὴ ὁ κόσμος πνευματικὰ μόνον ὅταν ὁ ἀνθρώπος φέρνει τὸ «ἀντικείμενο» σὲ

μιὰ ίσορροπία μὲ τὸν ἕαυτό του.¹⁾ Καὶ στὴν ίσορροπία αὐτὴν εύρεσκει ὁ ἄνθρωπος τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν ζωὴ του· αὐτὴ ἡταν, ἃς ποῦμε κατὰ πρωθύστερο τρόπο, πάντα ἥ ἀλήθεια τῆς ζωῆς του. Διότι ὅπως ἥ μυθολογία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἀποτελεῖ ἔνα κομμάτι τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, ὑπάρχει μόνον ὡς σχέσις τῆς συνειδήσεως πρὸς τὰ «γύρω», ἔτσι καὶ ὅλη ἥ πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὰ στοιχεῖα της ὑπάρχουν καὶ εἶναι πραγματικὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν συστατικὰ τῆς σχέσεως ποὺ ἔχει ἥ συνείδησις μὲ τὸν «κόσμο». Η πνευματικὴ δὲ αὐτὴ βεβαιότης, καὶ ὅταν ἥ ζωὴ εἶναι καθαρὰ μυθική, δὲν βασίζεται ἀπλῶς σὲ μιὰ ἥ σὲ περισσότερες παραστάσεις ποὺ κατέχουν γιὰ ἔνα καὶ ὅρδε τὴν προσοχὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἔπειτα χάνονται, ἀλλὰ στηρίζεται στὰ στοιχεῖα καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς συνειδήσεως, ἀδιάφροδο ἀν ἥ διατύπωσις καὶ διαμόρφωσίς των γίνεται μυθικά. Καὶ στὴν μυθικὴ δηλαδὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρόκειται γιὰ οὐσιαστικὴ πνευματικὴ ζωὴ, πρόκειται γιὰ ζωὴ τοῦ πνεύματος.

Δὲν ἔχει δὲ καμμιὰ σημασία τὸ γεγονός ὅτι ἥ ίσορροπία αὐτῇ, ὅσο προχωροῦσεν ὁ ἄνθρωπος στὴν πνευματική του ζωὴ, ὅσο ἐνεβάθυνε στὴν μυθολογία του, ἐπάθαιγε· κάποτε· κάποτε διαταραχές καὶ πολλὲς φρορὲς ἔζοῦσε μιὰ γενεὰ ἀνθρώπων ἥ καὶ περισσότερες χωρὶς πνευμα-

1) «Ο «κόσμος» ἀποκτᾷ νόημα μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχει συνείδησις. "Ωστε ὅταν λέμε ἐδῶ «κόσμον» ἐννοοῦμε πάντοτε ἔνα πνευματικὸ φαινόμενο, ἐννοοῦμε τὸν «κόσμο» τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς τεχνικῆς κ.τ.λ.. Τὸν «κόσμον» ὡς φαινόμενο πολιτισμοῦ. Ἐννοοῦμε τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁ κόσμος, νόημα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν σχέσι τοῦ «ἔγώ» μὲ τὰ «γύρω» του, «Κόσμος» εἶναι καὶ τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν εἰκόνων, τῶν κρίσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν πράξεων τοῦ καθενός. Καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ κόσμου εἶναι ἔνα καθαρὸ πνευματικὸ φαινόμενο, ὑπάρχει ὡς πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ σχέσις τοῦ «ἔγώ» μὲ τὰ «γύρω» του. Καὶ ἥ κατώτατη μιօρφὴ πνευματικῆς, ψυχικῆς καὶ τεχνικῆς ζωῆς τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου εἶναι καὶ αὐτὴ «κόσμος». "Οταν ἐδῶ λέμε «κόσμον» ἐννοοῦμε κάθε εἶδος σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, κάθε τρόπο κατὰ τὸν διοῖον ὑπάρχουν τὰ «γύρω» γιὰ τὸν ἀνθρώπο. Κάθε τι ποὺ ἔχει νόημα εἶναι στοιχεῖο τοῦ «κόσμου». Τὰ «γύρω» δὲν εἶναι μόνον ἥ φύσις. Εἰς τὰ «γύρω» ἀνήκει καὶ ἥ ίστορία, εἰς τὰ «γύρω» ἀνήκει καὶ κάθε τι ποὺ μέσα στὸν ἀνθρώπο γίνεται «ἀντικείμενο» τῆς συνειδήσεως, τὰ πάθη, οἱ δρμές, τὰ συναισθήματα κλπ. Γενικὰ τὰ «γύρω» εἶναι κάθε τι ποὺ τόχει ἥ συνείδησις ἀπέναντί της, κάθε τι ποὺ τὴν ἀπασχολεῖ.

τική ίσορροπία. Καὶ δὲν ἔχει σημασία διότι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου, μὰ καὶ ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, εἶναι νὰ ίδούῃ νέα βαθύτερη σχέσι μὲ τὰ «γύρω» του ποὺ νὰ τοῦ ἔξασφαλίζει καὶ στερεότερην ίσορροπία.

4. Ἡ σειρὰ τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμο. Τί σημασία ἔχει ἀν στὴν διαδρομὴ τῶν καιρῶν ἄλλαξαν τὰ μυθολογικὰ συστήματα, ἀφοῦ σὲ κάθε σύστημα ὑπῆρχεν ἡ πνευματικὴ κυριαρχία τοῦ περιβάλλοντος, καὶ συνεπῶς ὁ ἀνθρωπός εὔρισκε τὴν βεβαιότητα ποὺ ἔχειάζονταν γιὰ νὰ ζῆσῃ πνευματικά; καὶ ἀφοῦ τῷ ὅντι ἀπὸ τὸ ἕνα σύστημα ὡς τὸ ἄλλο ὑπῆρχε προφανῶς μιὰ ἐμβάθυνσις εἰς τὸ «ἔγῳ» καὶ εἰς τὸν «κόσμον»; Ήτοι αὐτὸς εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ αὐτὸς μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅταν ἔξεταζομε τὰ πράγματα φιλοσοφικά, ὅτι ὅσο ἀπομακρύνεται ὁ ἀνθρωπός ἀπὸ τὶς πρῶτες δοκιμὲς ποὺ ἔκαμε γιὰ νὰ ίσορροπήσῃ πνευματικὰ μὲ τὰ «γύρω» του, γιὰ νάβρῃ μιὰ μορφὴ συνειδητῆς ζωῆς, τόσο ἐμβαθύνει εἰς τὸν ἑαυτό του, καὶ μ' αὐτὸς στὰ «γύρω» του, ἀφοῦ τὸν ἑαυτόν του τὸν βλέπει μονάχα στὴν πρᾶξι του, ἡ δὲ πρᾶξις του ἀφορᾶ τὰ «γύρω» του.

Καὶ γιὰ νὰ περιορισθοῦμε στὴν μυθολογία ἡ ὅποία εἶναι ἔνας καθαρότατος καθρέφτης τῆς πάλης αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν πνευματικὴ ἔξουσία ἐπὶ τοῦ κόσμου, λέμε ὅτι οἱ ἀγῶνες ποὺ γίνονται μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ποὺ στὰ μυθολογικὰ συστήματα μᾶς παρουσιάζονται ἀντικειμενικά, καὶ ἀποκομμένα ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι στὸ βάθος ἀγῶνες μεταξὺ ἀνθρώπων, εἶγαι ἀγῶνες ποὺ γίνονται μέσα στὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποὺ κατόπιν σὲ μᾶς ποὺ τὰ βλέπομε ὅλα ἀπὸ μακριὰ μᾶς φαίνονται ἀσχετοὶ πρὸς τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. "Οταν ὁ Κρόνος ἐκθρονίζει τὸν Οὐρανὸ καὶ κατόπιν ὁ Ζεὺς ἐκθρονίζει τὸν Κρόνο, αὐτὸς δὲν σημαίνει κάτι ποὺ γίνεται ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδησις ποὺ ἐκθρονίζει ἔνα παληὸ θεὸ καὶ ἐνθρονίζει ἔνα καινούργιο. Μιὰ παληὰ μορφὴ πνευματικῆς ζωῆς ὑποχωρεῖ μπροστὰ σὲ μιὰ καινούργια ποὺ δὲν εἶναι βέβαια ἀσχετη μὲ τὴν προηγούμενη, ἀλλὰ βγαίνει γεννητικὰ ἀπὸ τὴν πρῶτη· ἡ μία γεννάει τὴν ἄλλη· ὁ Κρόνος εἶναι γυιὸς τοῦ Οὐρανοῦ· καὶ ἀκριβῶς ὁ Οὐρανὸς τὸ βρίσκει ἀπὸ τὸν γυιό του Κρόνο.

Καὶ τὸ ἐκθρόνισμα αὐτὸ δὲν γίνεται βέβαια ἀπὸ τὴν μιὰ μέρα στὴν ἄλλη, ἀπαιτοῦνται μακροὶ καιροί, αἰῶνες πνευματικῆς πάλης ποὺ διεξάγει ἡ συνείδησις μὲ τὸν ἑαυτό της καὶ μὲ τὰ «γύρω» της. Ἀλλὰ καὶ ἂμα φθάσῃ ἡ συνείδησις στὴν νέα μορφὴ τότε ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ δουλειά, γιατὶ τὸ νέο στὴν ἀρχὴ εἶναι γενικὰ διατυπωμένο, καὶ πρέπει, γιὰ νὰ φανῇ, νὰ γίνῃ εἰδικό, νὰ πάρῃ ὠρισμένες εἰδικὲς μορφές. Ἡ νέα μορφὴ θεοῦ ποὺ ἐπεκράτησε, γιὰ νὰ κρατηθῇ στὴν ζωή, πρέπει νὰ γεννήσῃ καὶ νέα μορφὴ τέχνης καὶ νέα μορφὴ πολιτείας ἀνθρώπων. Καὶ ὅπως ὁ «ἄνθρωπος» δὲν ὑπάρχει τὴν ὥρα ποὺ γενιέται ἔνα παιδί — γιατὶ τὸ νεογεννημένο εἶναι ἀπλῆ φύσις — ἔτσι καὶ ὁ νέος Θεὸς δὲν ὑπάρχει ποὺν κυριεύσῃ τὴν ψυχή, ποὺν ἔδραιωθῇ μέσα στὴν συνείδησι τῶν ἀνθρώπων καὶ αὐτὸ ὑὰ εἰπῆ ποὺν γίνῃ ἔργον τέχνης καὶ νόμος τῆς πολιτείας, νόμος τῆς κοινωνικῆς των ζωῆς.

Αὐτὸ γίνεται στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου γενικά, στὴν μυθολογία του πρῶτα καὶ κύρια, καὶ στὴν τέχνη του καὶ στὴν ἐπιστήμη του ὕστερα, αὐτὸ γίνεται τέλος καὶ στὴν γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου γιατὶ κάθε πνευματικὴ κρίσις φέρνει καὶ μιὰ ἐπανάστασι στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Κάθε νέο πνευματικὸ γεγονός — καὶ τέτοιο εἶναι κυρίως ἡ ἐπικράτησις μιᾶς νέας μορφῆς πνεύματος — ἀπαιτεῖ καὶ διαφορετικὴ γλωσσικὴ μορφή. Καὶ ἐνῷ ἔνας περιωρισμένος πνευματικὸς κόσμος, μιὰ περιωρισμένη πνευματικὴ ἀρχή, κρατάει τὴν γλῶσσα στὰ στενά καὶ ἀνανάπτυκτα δρια, τοῦναντίον ἔνα ἀπλωμα καὶ μιὰ ἐμβάθυνσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀπλώνει καὶ ἐμβαθύνει καὶ τὴν γλῶσσα. Καὶ γιὰ νὰ εἰπῶ τὸ πρᾶγμα στὴν γλῶσσα τοῦ μύθου κάθε θεὸς θέλει καὶ τὴν γλῶσσα του, γι' αὐτὸ καὶ κατάγεται ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς θεούς.¹ Δὲν μπορεῖ δηλαδὴ ἡ συγείδησις ν' ἀποκαλύψῃ καὶ ν' ἀντικειμενικοποιήσῃ

1) "Οταν λέμε «θεὸν» ἔννοοῦμεν ἔνα πρωταρχικὸ τρόπο πνεύματος. Μιὰ βασικὴ ἰδέα ποὺ διακλαδώνεται εἰς ὅλην τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἔνα πρωταρχικὸ νόημα ποὺ κυριεύει ὅλοκληρη τὴν ζωὴ, δπως λ. χ. γίνεται στὸν Βουδισμὸ καὶ στὸν Χριστιανισμὸ. Κάθε τέτοια βασικὴ ἰδέα ποὺ προσδιορίζει τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἶναι «θεός». Γιὰ νὰ ἀφομοιωθῇ μιὰ τέτοια ἰδέα, νὰ γίνῃ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς ἐνὸς λαοῦ χρειάζεται μιὰ νέα γλωσσικὴ μορφή. Γενικὰ κάθε μεγάλη ἰδέα φέρνει καὶ μιὰ ἐπανάστασι στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτὸ κάθε θεὸς θέλει καὶ τὴν γλῶσσα του.

τὴν νέα της πίστιν ἀν δὲν ἔχῃ καὶ μία νέα γλωσσική μορφή. Ἀλλὰ καὶ ή νέα γλωσσική μορφή εὑδίσκεται στὴν ἕδια σχέσι μὲ τὴν παληὰ ὅπως καὶ ή νέα πνευματικὴ μορφὴ μὲ τὴν παληά. Ἡ παληὰ τρέφει τὴν καινούργια μὲ τὸ ὑλικό της· ἡ παληὰ γίνεται γιὰ τὴν καινούργια ὑλικό. Ἡ μορφὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν καινούργια. Ἡ νέα πνευματικὴ μορφὴ κρατάει μέσα τῆς τὴν παληὰ ὡς ὑλικό, γιατὶ στὴν συνειδητὴ δουλειὰ τοῦ ἀνθρώπου τίποτε δὲν πάει χαμένο· ἔτσι καὶ ή νέα γλωσσικὴ μορφή.

5. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δημιουργεῖ καὶ τὸν «κόσμο» καὶ τὸν «ἀνθρώπο». Οἱ τρόποι τῆς ισορροπίας. Ἐδῶ ὅμως, ποὺν ἀκόμα προχωρήσω, πρέπει νὰ δώσω μιὰν ἔξηγησι. Πολλοὶ ποὺ σκέπτονται ἔξωτερικὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ πιστεύουν πὼς ή πνευματικὴ εἶναι κάτι ἐπιφανειακὸ στὴν ἄλλη ζωή, τὴν καθ' αὐτὸν ζωή. τὴν βιολογική, νομίζουν ὅτι ή σχέσις αὐτὴ τοῦ «ἔγω» πρὸς τὰ «γύρω» του εἶναι κάτι τυχαῖο, κάτι ποὺ δὲν ἀφομοιώνει τὰ πράγματα.¹ Αὐτὸν ἀκριβῶς θέλω νὰ ἔξηγήσω.

Οταν κάνομε λόγο καὶ στὴν μυθολογία καὶ στὴν τέχνη καὶ στὴν ἐπιστήμη γιὰ τὴν σχέσιν αὐτήν, γιὰ τὴν ἀμοιβαῖα αὐτὴν ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, δὲν ἔννοοῦμεν ὅτι αὐτά, τὰ «γύρω», ἔχουν ίδιαίτερη, χωριστή, ἀληθινότερη ἵσως ἀξία, ἀπὸ τὴν ἀξία ποὺ παίρνουν στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ἔννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ὑπάρχουν αὐτὰ αὐθυπόστατα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὑπάρχει ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴν ψυχή του καὶ πὼς τάχα ἔρχεται ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ

1) Ἡ βιολογικὴ ζωὴ εἶναι ὁ πρῶτος τρόπος κατὰ τὸν ὄποιον ἀφομοιώνεται τὸ «περιβάλλον». Ἡ ζωὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νάφομοιώσῃ τὸ περιβάλλον της, τὰ «γύρω». Τὰ «γύρω» ὑπάρχουν ὡς τροφὴ γιὰ τὴν διατήρησι αὐτῆς τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχικὴ ζωὴ εἶναι ἔνας ἄλλος τρόπος ἀφομοιώσεως τοῦ περιβάλλοντος, βαθύτερος, ἐντονώτερος, γιατὶ τὰ «γύρω» ὑπάρχουν στὴν ψυχικὴ ζωὴ ὡς αἴσθημα, μετουσιωνονται εἰς αἴσθημα, ἐνῷ στὴν πρώτη ἀφομοίωσι, τὴν βιολογική, μένουν τὰ «γύρω» κατὰ βάθος ἀναλλοίωτα· τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὄποια ἀποτελοῦνται τὰ «γύρω» τῆς βιολογικῆς ζωῆς μένουν ἀμετάβλητα κατ'οὐσίαν καὶ μετὰ τὴν ἀφομοίωσι. Ἐνῷ ὅταν κάτι γίνῃ αἴσθημα ἀλλάζει ποιοτικά. Ἡ πνευματικὴ τέλος ζωὴ εἶναι ὁ ἀνώτατος καὶ τελειώτατος τρόπος ἀφομοιώσεως τῶν «γύρω». Στὴν πνευματικὴ ζωὴ δὲν μένει τίποτε ἀναλλοίωτο. Τὸ πνεῦμα ἀλλοιώνει φιλικὰ τὰ «γύρω» του, γιατὶ δίνει εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτῆρα του. Στὸ πνεῦμα πορφύνεται ή ἀφομοίωσις τῶν «γύρω».